

ԱՆԱՍՏԱՍ ՄԻԿՈՅԱՆԻ ԱՐՁԱՆԻ ՏԵՂԱՅՆԱՅՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ «ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ՎԱՅՐ»

Հասմիկ Կնյազյան*

2014թ. ապրիլի 30-ին Երևանի ավագանու կողմից ընդունված որոշումը Երևանի կենտրոնում խորհրդային շրջանի քաղաքական գործիչ Անաստաս Միկոյանի հիշատակին արձան տեղադրելու մասին էր: Որոշման շուրջ ընթացան բուռն հասարակական քննարկումներ, որոնցում շեշտվում էին նաև մտքեր արձանի տեղադրման նպատակահարմար և ոչ նպատակահարմար վայրերի մասին: Հոդվածը արձանի տեղակայման (localization) շուրջ ծավալված հասարակական դիսկուրսի ուսումնասիրության փորձ է: Աշխատանքի շրջանակներում փորձ է արվում պարզաբանելու արձանի տեղակայման շուրջ ծավալված դիսկուրսի և դրանով պայմանավորվող կոնունիկատիվ հիշողության կապերի միջոցով նոր իրողությունների արտահայտման և նկարագրման կերպը (Անաստաս Միկոյանի գործունեության մասին ի հայտ եկած նոր փաստերը), նաև թե ինչպես են առաջարկվող կոնկրետ վայրերը կապվում «հիշողության վայրերի» հետ Պիեռ Նորայի տեսության շրջանակներում, ինչպես է արձանի տեղայնացման հարցը իր հիմնավորումներով հանդերձ կապվում Միկոյանի արձանի տեղադրման «կողմ» և «դեմ» փաստարկների և այդ փաստարկները առաջ բերողների հետ:

Բանալի բառեր. Անաստաս Միկոյան, Միկոյանի արձան, Վլադիմիր Միկոյան, Եժովի նամակը, Կատին, Իրկուտսկ 4000, հիշողության վայրեր, արձանի տեղակայում :

«Արձանը նաև պետք ա ուսուցանի. հիմա մենք, երբ որ արձանի կողքով անցնում ենք, և երբ որ երեխան հարցնում ա՝ էս ո՞վ ա, մենք ասում ենք՝ Վիլյամ Սարդյանն ա, — իսկ ո՞վ ա Վիլյամ Սարդյանը, — մեծն գրող, չէ՛, — երեխան հարցնում ա՝ սա ո՞վ ա, — ասում ենք՝ Միկոյանը, — ո՞վ ա Միկոյանը... եկեք հիմա պատմենք ով ա Միկոյանը, և հասկանանք, երեխայի մոտ հարց չի՞ առաջանա, արդյոք ինչու՞ ա էս արձանը էստեղ դրված...»¹, — նշում է քանդակագործ Նուրբ: Արձանի նման խորհուրդը՝

* Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի ազգագրության բաժնի մագիստրատուրայի շրջանավարտ:

1 *Անուշ Մկրտչյան*, «Նուռ. «[Երվանդ] Քոչարի արձան չունենք, Միկոյանինը պիտի ունենանք»» [Էլեկտրոնային աղբյուր], 21.05.2014. – Ազատություն ռադիոկայան, <http://www.azatutyun.am/media/video/25392944.html> (03. 08. 2014):

որպես ծնողի կողմից երեխային (կամ պապի կողմից թոռանը) փոխանցվող և ուսուցանող տեղեկատվություն, կրկնում է անցյալից ներկա հիշողության փոխանցման մոդելը, և այս միտքը առավել շրջանառվողներից էր վերջին ամիսներին Երևանում ծավալված քննարկումներում:

Այս հետազոտական աշխատանքը Երևանի ավագանու 2014 թ. ապրիլի 30-ի որոշմամբ² Երևանի կենտրոնում նախատեսված խորհրդային շրջանի քաղաքական գործիչ Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղադրման շուրջ ձևավորված հասարակական դիսկուրսի ուսումնասիրություն է: Հասարակական քննարկումները, որոնք ընթանում էին արձանի տեղադրման շուրջ վերջին ամիսներին, ձևավորեցին լայն շրջանակներով մի դիսկուրս, որում ներառվեցին ներկայի և ոչ վաղ անցյալի իրադարձություններ իրենց առանձին դիսկուրսներով հանդերձ (ցեղասպանություն, ստալինյան բռնաճնշումներ, լյուստրացիայի անհրաժեշտություն, Հայաստանի անդամակցությունը Եվրասիական տնտեսական միությանը, Արևմուտքի և Արևելքի միջև ընտրություն, Խորհրդային Միություն-անկախ Հայաստան և այլն):

Այս թեմաները կոմունիկատիվ հիշողության³ կապերով միաձուլվեցին արձանի և/կամ Միկոյանի անձի թեմայի հետ: Այս առումը հիշողության տեսաբան Մ. Հալբվախսը նշում է, որ հիշողությունը (վերհիշումը) շատ լայն առումով անցյալի վերակառուցում է ներկայից վերցրած տվյալների միջոցով, մի վերակառուցում, որ նախապատրաստված է ավելի վաղ ժամանակների վերակառուցումներով, որտեղ անցյալի պատկերացումներն արդեն փոխված են⁴ (այդ տվյալները այս դեպքում Անաստաս Միկոյանի գործունեության մասին հանրության լայն շերտերին անհայտ նոր փաստերն⁵ էին): Իսկ հուշարձաններն էլ, ինչպես ցույց է տվել պատ-

2 Որոշում Անաստաս Միկոյանի հիշատակը հավերժացնող հուշարձանի տեղադրմանը համաձայնություն տալու մասին [էլեկտրոնային աղբյուր], 30.05.2014. – Երևանի քաղաքապետարանի պաշտոնական կայք, <http://www.yerevan.am/uploads/media/default/0001/13/de4ed894c4810a2014ff497f-debc816c20489e57.pdf> (05.08.2014):

3 Կոմունիկատիվ հիշողությունը, ըստ հիշողության տեսաբան Յան Ասսմանի, ընդգրկում է այն հիշողությունները, որոնք կապված են ոչ վաղ անցյալի հետ, դրանք այն հիշողություններն են, որոնք մարդը կիսում է իր ժամանակակիցների հետ: Տե՛ս *Ассман Я.*, Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М.: Языки славянской культуры, 2004, с. 52:

4 *Halbwachs M.*, The Collective Memory. Translated from the French by Francis J. Ditter, Jr. and Vida Yazdi Ditter. New York: Harper Colophon Books, Harper & Row Publishers, 1980, p. 69.

5 Տե՛ս ընթացիկ տեքստում:

մաբան Ռ.Կոզլեկը, կենդանի մնացածների ինքնության հաստատումներ են⁶:

Աշխատանքի շրջանակներում, սակայն, կփորձեմ պարզաբանել այն հարցը, թե ինչպես է արձանի տեղայնացման (localization) (քննարկումների ընթացքում արտահայտված մտքերում արձանի տեղադրման նպատակահարմար և ոչ նպատակահարմար վայրերի առաջարկները) շուրջ ձևավորվող հասարակական դիսկուրսը և դրանով պայմանավորվող կոմունիկատիվ հիշողության կապերը արտահայտում և նկարագրում այս նոր իրողությունները:

Բանն այն է, որ այս քննարկումներում արձանի տեղադրմանը «դեմ» արտահայտվողների մի մասը իրենց հիմնավորումներում, որպես կանոն, շեշտում էին արձանի Երևանի կենտրոնում տեղադրելու հանգամանքը: Նման մոտեցում նկատելի է նաև «կողմ» արտահայտվողների մեջ, որոնք, թեև կողմ էին արձանի տեղադրմանը, սակայն դեմ էին այն Երևանում, կամ Երևանի կենտրոնում տեղադրելու ընդունված որոշմանը, այլ դեպքերում հնչում էին հիմնավորումներ, թե ինչու է տեղին այն Երևանում (կամ կենտրոնում) տեղադրել: Արդյունքում, կողմ կամ դեմ լինելով արձանի տեղադրման որոշված վայրի կամ, առհասարակ, արձանի տեղադրման գաղափարին, առաջարկվում էին կոնկրետ վայրեր: Ուստի այս հետազոտության խնդիրն է ցույց տալ, թե ինչպես են քննարկումներում առաջարկվող այդ կոնկրետ վայրերը կապվում Պյեռ Նորայի առաջարկած «հիշողության վայրերի» (lieux de mémoire⁷) հետ, ինչպես է արձանի տեղայնացման հարցը դրա հիմնավորումներով հանդերձ կապվում Միկոյանի արձանի տեղադրման «կողմ» և «դեմ» փաստարկներին (օրինակ՝ հիշողության արժանի կամ ոչ արժանի որակների), այդ թվում՝ շոշափվում է այն հարցը, թե ովքեր են այդ փաստարկներն առաջ բերողները:

Էլեկտրոնային լրատվամիջոցներով տարածվող տասնյակ հոդվածների և դրանց մեկնաբանությունների, հեռուստաբանավեճերի, մասնագիտական խորհրդատվությունների, սոցիալական ցանցերում արված գրառումների և անցկացվող քննարկումների արդյունքում թեմայի շուրջ ստեղծվեց հսկայածավալ տեղեկատվական բազա (տեքստեր, պատկերներ, տեսաձայնային նյութեր), որն էլ այս աշխատանքի հետազոտական

6 Stiu Accman Я., նշվ. աշխ., էջ 67:

7 Stiu Нора П., Между памятью и историей: проблематика мест памяти. – В кн.: П. Нора, М. Озуф, Ж. де Люимеж, М. Винок. Франция-память. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999, с. 17–50.

հենքն է: Նշեմ նաև, որ աշխատանքում օգտագործված են ֆեյսբուքյան այն գրառումները, որոնք նշված են որպես հանրային (public), ուղղակի մեջբերված խոսքը տեքստում նշված է շեղ տատերով, հիմնական մտքերը ընդգծված են⁸:

***

Երկու ամիս շարունակ (2014թ. ապրիլի 30-ից մինչև հունիս ամսվա վերջերը ավելի ինտենսիվ, իսկ աշնանից՝ ավելի քիչ անդրադարձումներով) Հայաստանի լրատվության և սոցիալական ցանցերի քննարկվող առանցքային թեմաներից էր ապրիլի 30-ին Երևանի ավագանու նիստում (51 «կողմ» և 4 «դեմ» ձայներով) ընդունված որոշումը: Ըստ այդ որոշման՝ համաձայնություն է տրվում Երևանի կենտրոնում (Իսահակյան-Կորյունի փողոցների միջանկյալ՝ Գ.Քոչարի փողոցին զուգահեռ պուրակում՝ նկ. 1) տեղադրել խորհրդային շրջանի քաղաքական գործիչ Անաստաս Միկոյանի հուշարձանը:

Նկ. 1. Արձանի ենթադրելի տեսքը Իսահակյան-Կորյուն փողոցների միջանկյալ՝ Գ.Քոչարի փողոցին զուգահեռ պուրակում, տեսն <http://news.am/arm/news/209526.html> (01.08.2014):

Որոշումն ուղեկցվեց միջադեպով. Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն, պատմ. գիտ. դոկտոր Հայկ Դեմոյանը, ով ներկայացված է ավագանու անդամ իշխող Հայաստանի հանրապետական կուսակցության⁹ ցանկում (թեև անկուսակցական է), հայտարարեց, որ ծանոթ է փաստաթղթերի, որոնք վկայում են, որ ստալինյան բռնաճն-

8 Աշխատանքն իրականացնելիս մի շարք մեկնաբանությունների և ուղղումների համար շտրիակալություն են հայտնում ազգագրագետներ Լ. Աբրահամյանին, Հ. Մարությանին, Գ. Շազոյանին:

9 ՀՀԿ-ն Երևան քաղաքի ավագանու ներկայացված է 42 անդամով (65-ից):

շումների ժամանակ Անաստաս Միկոյանը կարգադրել է ավելացնել Հայաստանից գնդակահարվողների թիվը մի քանի հազարով, ուստի առաջարկեց վերապահությամբ ընդունել նման առաջարկը և ինքը, ինչպես նաև ընդդիմադիր «Բարև Երևան» խմբակցության անդամները (ովքեր մինչ այդ պատրաստ էին կողմ քվեարկել, քանի որ տեղյակ չէին Միկոյանի կենսագրության այդ հատվածին) «դեմ» քվեարկեցին որոշմանը:

Միջադեպին հաջորդեցին Միկոյանի գործունեության մինչ այդ անհայտ էջերը փաստող նոր բացահայտումներ, որոնք վկայում էին Միկոյանի առնչությունը ոչ միայն խորհրդային շրջանի քաղաքական բռնաճնշումներին (հազարավոր մարդկանց մահվան դատապարտելու նախաձեռնությունները Հայաստանում¹⁰, Իրկուտսկում¹¹, Կատինում¹² ևն), այլ նաև այն, որ Միկոյանը 1920 թ. ընթացքում մի քանի անգամ վճռականորեն փորձել է ազդել Զանգեզուրն ու Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմում ընդգրկելու որոշման օգտին¹³: Հրապարակվեց նաև արխիվային փաստաթուղթ, որում Անաստաս Միկոյանը 1919 թ. Լենինին ուղղված նամակում¹⁴ հանդես է գալիս Հայկական հարցի և հայոց պետականության վերաբերյալ թուրքամետ դիրքերից, մասնավորապես առաջարկելով փակել Հայկական հարցը, ինչպես նաև միասնական հայկական պետության կազմավորման հարցը:

Հակառակ արձանի տեղադրմանը դեմ արտահայտվողների բա-

10 Միկոյանի խնդրանքով Ն. Եժովի նամակը Բ. Ստալինին [Էլեկտրոնային աղբյուր], 22.09.1937. – Личный архив А. Н. Яковлева, <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1006600> (01.08.2014):

11 Իրկուտսկում 4.000 մարդ գնդակահարելու որոշումը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 26.04.1938. – Личный архив А. Н. Яковлева, <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007135> (01.08.2014):

12 Докладная записка наркома внутренних дел СССР Л.П.Берии И.В.Сталину с предложением поручить НКВД СССР рассмотреть в особом порядке дела на польских граждан, содержащихся в лагерях для военнопленных НКВД СССР и тюрьмах западных областей Украины и Белоруссии. Март 1940 г. Подлинник. РГАСПИ. Ф.17. Оп.166. Д.621. Л.130–133. [Էլեկտրոնային աղբյուր]. – Федеральное архивное агентство, <http://rusarchives.ru/publication/katyn/01.shtml> (06.08.2014).

13 «Армяне фактически находятся в состоянии войны с Азербайджаном. Что же касается якобы спорных Зангезура и Карабаха, уже вошедших в состав Советского Азербайджана, категорически заявляем, что эти места бесспорно и впредь должны находиться в пределах Азербайджана» (Телеграмма Н. Нариманова, М. Мдивани, А. Микояна, А. Нуридзяна Г. Чичерину. 19.06.1920. – Государственный Архив Азербайджанской Республики, ф. 28, оп.1, д. 211, л. 115). Հղվում է ըստ. Հ. Խաչատրյան, Անաստաս Միկոյանի կյանքի մութ էջերից. Փաստեր [Էլեկտրոնային աղբյուր]. – 03.05.2014. <http://www.lragir.am/index/arm/0/society/view/98630#sthash.y0frcPmn.dpuf> (06.08.2014):

14 Барсегов Ю. Г., Геноцид армян. Ответственность Турции и обязательства мирового сообщества. М., 2003 [Էլեկտրոնային աղբյուր]. – <http://genocide.ru/lib/barsegov/responsibility/v2-1/0648-0685.htm#655> (06.08.2014).

զում և հիմնավոր փաստարկներին, Երևանի քաղաքապետարանը, անտեսելով իրեն ուղղված նամակները, պահանջները արձանի տեղադրման որոշումը բեկանելու մասին, չվերանայեց որոշումը, թեև արձանը մինչ օրս էլ չի տեղադրվել:

Բանն այն է, որ Անաստաս Միկոյանի արձանը Երևանի կենտրոնում տեղադրելու նախաձեռնողները նրա ժառանգներն են (մասնավորապես՝ Չեխիայում ՌԴ առևտրաարդյունաբերական պալատի ներկայացուցչության նախագահ Վլադիմիր Միկոյանը և հայտնի ոռոջ երաժիշտ Ստաս Նամինը), ովքեր Ռուսաստանում հայտնի հայերի անունից մի քանի նամակներ (2004–2008 թթ. եղել են նման ութ դիմումներ) են ուղարկել Երևանի քաղաքապետարան Միկոյանի անվան փողոց անվանակոչելու և արձան տեղադրելու նախաձեռնությամբ: 2008 թ. Երևանի Դավիթաշեն թաղամասում փողոցներից մեկը անվանվել է Միկոյանի անունով: Արձանի՝ Երևանի կենտրոնում տեղադրելու ցանկությունը ևս եղել է հարազատներինը, ովքեր Երևանում լինելու ժամանակ պարզել են, որ իրենց խնդրանքով Միկոյանի անվան փողոց անվանակոչվել է միայն քաղաքի ծայրամասում, ինչը իրենց համար առիթ է դարձել հատկապես շեշտելու ապագայում արձանի տեղադրման վայրը, այն է՝ քաղաքի կենտրոնում:

«Կենտրոնի» և «ծայրամասի» միջև անհամաձայնությունները առկա են նաև «դեմ» և «կողմ» դիսկուրսում: «Կենտրոնի» դերում մի դեպքում Երևանն է՝ որպես Հայաստանի կենտրոն (մայրաքաղաք), մյուս դեպքում՝ Երևանի կենտրոնական թաղամասը՝ որպես արդեն քաղաքի կենտրոն: Երևանում և Երևանի կենտրոնում արձանի տեղադրման հանգամանքը սկսեց առավելապես շեշտվել այն բանից հետո, երբ նոր ի հայտ եկած փաստերին զուգահեռ հրապարակվեցին տեղեկություններ այն մասին, որ Անաստաս Միկոյանի արձան կա Հայաստանի մի քանի մարզերում (սկ. 2, 3, 4):

Այստեղից էլ ի հայտ է գալիս արձանի տեղորոշման հնարավոր սիմվոլիզացիան, որի միջոցով փորձ է արվում տարբերակելու պետական և ազգային գործիչ հասկացությունները, ի հայտ է գալիս միջազգայինի և ազգայինի հակադրությունը, բայց առաջին հայացքից թվացյալ «բնիկացումը» («туземизация») փորձում է նման կերպ հակադրվել գաղութային դիսկուրսին: Քննարկումներում արձանը Երևանում տեղադրելու մասին արտահայտվում են և՛ նրանք, ովքեր «կողմ» են, և՛ նրանք, ովքեր «դեմ» են: Արձանի տեղադրման վայրերը հիմնավորվում են այն արժանիքներով (հիշողության արժանի արարքներով), հանուն որոնց պետք է, կամ պետք չէ, որ տեղադրվի արձանը: Նրանք, ովքեր արտահայտվում են արձանի

տեղադրմանը դեմ, որպես ծանրակշիռ հակափաստարկ նշում են այն հանգամանքը, որ Միկոյանը չի համարվում ազգային գործիչ. «Երևանը, ոչ միայն Միկոյանի հուշարձանի տեղը չի, այլ նաև Բաղրամյանի և Իսակովի ևս: Այս կերպարները ոչ մի կերպ չեն տեղավորվում ազգային պետության և ազգային սուվերենության գաղափարի մեջ»¹⁵: Մինչդեռ, ի պատասխան սրան, առաջ են բերվում նրա «համամարդկային» արժանիքները. «...դուք հավանաբար լավ չեք պատկերացնում՝ ինչ է նշանակում Կարիբյան ճգնաժամ, դա ատոմային աղետ էր, որից հետո ոչ միայն Հավանայում կամ Մոսկվայում, այլ նաև մեր սիրած մայրաքաղաք Երևանում մարդ չէր մնա...»¹⁶:

Նկ. 2. Ա. Միկոյանի հանրապետական նշանակության արձանը, ք. Եղեգնաձոր (նախկինում՝ Միկոյանի շրջան) տեղադրվել է 1947 թ., քանդակագործ՝ Ս. Մերկուրով, տեսն <http://link.ac/3A7X0> (01.08.2014):

Նկ. 3. Ա. Միկոյանի արձանը Միկոյան եղբայրների տուն-թանգարանի դիմաց, գ. Սանահին, տեղադրվել է 2005 թ. (մինչ այդ պահվել է թանգարանի շենքում) քանդակագործ՝ Վ. Ֆետիսով, տեսն <http://link.ac/3vU86> (01.08.2014):

Նկ. 4. Ա. Միկոյանի տեղական նշանակության արձանը, ք. Էջմիածին, տեղադրվել է 1944 թ., քանդակագործ՝ Ա. Սարգսյան տեսն <http://link.ac/3A7W4> (01.08.2014):

Եթե Երևանում արձանի տեղադրելու մասին արտահայտվում են և՛ «կողմերը», և՛ «դեմերը», ապա Երևանի տարբեր վայրերում արձանի տե-

15 Կարեն Աղեկյան, գրառում հեղինակի ֆեյսբուքյան էջում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 27.05.2014. – <https://www.facebook.com/groups/402824203170801/permalink/565670090219544/> (07.08.2014):

16 Անդրանիկ Գրիգորյան, մեկնաբանություն Դավիթ Սանասարյանի ֆեյսբուքյան գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 02.05.2014. – https://www.facebook.com/sanasaryan/posts/10203741862005241?comment_id=10203742319976690&offset=0&total_comments=19 (07.08.2014):

ղայնացումը, հիմնականում հանդիպում է «դեմ» արտահայտվողների մեջ: Այս վայրերը մի դեպքում խորհրդանշում են «կողմ» արտահայտվողներին (մասնավորապես՝ արձանի տեղադրման գաղափարը նախաձեռնողների և այդ գաղափարը համառորեն պաշտպանողների) վերագրվող տարածքը, մեկ այլ դեպքում՝ Միկոյանի գործունեության և «կողմ» արտահայտվողների խորհրդանշական նմանությունը. «Ես կողմ եմ Միկոյանի արձանը կանգնեցնելուն: Միկոյանի արձանը պետք է կանգնեցնել ՀՀԿ կուսակցության գրասենյակի ներսում մի քանի պատճառով. Միկոյանը մեկն էր, որը չդիմադրեց ստալինյան հրեշագործություններին, որովհետև, ինչպես նրա թոռն էր ասում, համաձայն չէր, բայց չէր կարող դիմադրել: Այդպիսի ՀՀԿ-ականներ շատ կան: Երկրորդ, անձամբ նպաստեց գնդակահարություններին, եթե նույնիսկ դրանց հետ էլ համաձայն չէր: Այդպիսի ՀՀԿ-ականներ էլ կան, որոնք համաձայն չեն, բայց մասնակից են երկրի կեղեքմանը: Երրորդ, Միկոյանը Նժդեհի գլուխն ուտողների մեջ էր: Իսկ Նժդեհի արձան չկա այս քաղաքում*, որտեղ իշխում է նրան դրոշ սարքած կուսակցությունը¹⁷: Հետևաբար՝ թող լինի Միկոյանի արձանը հենց այն կուսակցության ներսում, որտեղ Նժդեհն իրականում տեղ չունի, որտեղ իրականում միկոյանական մենթալիտետն է իշխում»¹⁸, «...առաջարկում եմ արձանը տեղադրել (այն պետք է, չէ՞, որևէ տեղ տեղադրել՝ հո դեն չի գցվելու՝ ափսոս է մետաղը) քաղաքապետարանի շենքում՝ քաղաքապետի կաբինետի առջև: Դրանով կլուծվի երկու հարց՝ արձանի տեղադրման համար տրված փողը, եթե դա համապատասխանում է իրականությանը՝ ինչին անձամբ ես չեմ կասկածում, ստիպված չեն լինի վերադարձնել և խայտառակվել, և երկրորդ՝ բոլշևիկյան այդ գործչի մահարձանը կտեսնեն միայն Տարոնն¹⁹ ու մերձտարոնական շրջապատը²⁰», «Միկոյանի արձանի համար լավ տեղ եմ գտել. Սերժիկի²¹ ծառայողական ավտոյի բեռնախցիկը. ուր գնա՝ թող հետը տանի, հանի դնի կողքը...

* Նժդեհի արձանը Երևանի խաչքարերի պուրակում տեղադրվեց 2016թ. մայիսին, բացումը կատարվեց մայիսի 28-ին:

17 Գարեգին Նժդեհի ազգայնական գաղափարախոսությունն ընկած է Հայաստանի հանրապետական կուսակցության գաղափարախոսության հիմքում:

18 *Մեր Արշակյան*, Միկոյանի արձանը պետք է կանգնեցվի ՀՀԿ գրասենյակում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 04.06.2014. – <http://civilnet.am/voices-mher-arshakyan-anastas-mikoyan-statue/> (07.08.2014):

19 Գրառողը նկատի ունի Երևանի քաղաքապետ Տարոն Մարգարյանին:

20 *Վահրթանգ Միրադեղյան*, Անաստաս Միկոյանի արձանը կանգնեցնելով քաղաքապետարանի առջև՝ միանգամից երկու հարց կլուծվի [Էլեկտրոնային աղբյուր], 23.05.2014. – <http://lurer.com/?p=143300&l=am> (07.08.2014):

21 Գրառողը նկատի ունի ՀՀ Նախագահ, նաև ՀՀԿ նախագահ Սերժ Մարգարյանին:

կշտանա²²», «Միկոյանի հարազատները թող նրա արձանը կանգնեցնեն իրենց բակում որովհետև նա իր ազգուտակի համար մեծ պատվար է եղել»²³:

«Կողմ» արտահայտվողների մոտ Միկոյանի գործունեությունը «սրբացնելու» ընդգծված ոճը դրսևորվում է նաև արձանի տեղադրման այս երկու վայրերի առաջարկությամբ. «Իսկ կարո՞ղ ա Միկոյանին Եռաբլուր²⁴ բերենք»²⁵, «Կարո՞ղ ա էդ քանդակը վերջը եկեղեցում դնեն»²⁶:

Նկ. 5. Ա. Միկոյանի մահարձանը Մոսկվայի Նովոդևիչյե գերեզմանատանը, 1978թ., քանդակագործ՝ Վ. Ֆետիսով, տես <http://novodevichye.com/mikoyan/2/> (08.08.2014):

Արձանի գեղագիտական մասը (նախատեսվող 1,7 մետր բարձրությամբ բրոնզաձուլ արձանը Նովոդևիչյե գերեզմանատանը Միկոյանի գերեզմանի վրա տեղադրված մահարձանի (նկ. 5) կրկնօրինակն է) ևս արտահայտվում է տեղայնացումներում: Շատ քննարկումներում նշվում էր Երևանը «գերեզմանի» վերածելու հանգամանքը, հարազատների կողմից գումար խնայելը և փոխարենը Միկոյանի գերեզմանի վրա տեղադրված

22 *Լևոն Բարսեղյան*, գրառում հեղինակի ֆեյսբուքյան էջում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 29.05.2014. – <https://www.facebook.com/levon.barseghyan/posts/10203887522897862> (07.08.2014):

23 *Լիլիա Գարիբյան*, մեկնաբանություն ֆեյսբուքյան փակ գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 10.05.2014. – <http://link.ac/3zUy8> (07.08.2014):

24 Գերեզմանոց, որտեղ հուղարկավորված են դարաբաղյան պատերազմի հերոսները:

25 *Գևորգ Էմին-Տերյան*, գրառում հեղինակի ֆեյսբուքյան էջում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 22.05.2014. – <https://www.facebook.com/gevorget/posts/820974724599077> (07.08.2014):

26 *Davit Meliksetyan*, մեկնաբանություն Vahe Budumyan-ի ֆեյսբուքյան գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 29.05.2014. – https://www.facebook.com/vahe.bududmyan/posts/10201428776436414?comment_id=10201428861358537&offset=0&total_comments=21 (07.08.2014):

մահարձանի կրկնօրինակը տեղադրելը, ինչպես նաև այն, որ արձանի գեղագիտական հարցերը որևէ հանձնաժողովի կողմից չեն քննարկվել: Արդյունքում էլ ծագում էին համանման մտքեր՝ կապված տեղադրման վայրի հետ. «Իմ կարծիքով Միկոյանի արձանի տեղը Կոմիտասի անվան այգում է՝ Պանթեոնում...»²⁷:

Մյուս երկու խորհրդանշական վայրերը քաղաքի ներսում արտահայտում են արձանի տեղադրման գաղափարի անբարո և անպետք լինելը. «Սովետաշենի ԶԻԲԼԱՆՈՑՈՒՄ տեղադրեք»²⁸, «Իսկ ես հենց առաջին պահից եմ կողմ եղել հենց Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղադրմանը, տեղն էլ առաջարկել եմ, Երևան քաղաք Ծերերթելի փողոց»²⁹, Երևանյան լճին մոտ մայթի մի կողմում»³⁰:

Արձանի տեղադրման աշխարհագրությունը դուրս է գալիս Հայաստանի սահմաններից՝ տարածվելով աշխարհի որոշ խորհրդանշական վայրերով (Վաշինգտոն, Կուբա, Ստրասբուրգ): Այս վայրերը խորհրդանշում են Միկոյանի գործունեության հայտնի դեպքերը՝ կապված Կարիբյան ճգնաժամում նրա դերակատարության հետ: Դրանք հիմնականում ցուցում են կամ «դեմ» արտահայտվողները, կամ նրանք, ովքեր «կողմ» են արձանի տեղադրմանը, բայց ոչ Երևանում. «Օրինակ, եթե Վաշինգտոնում դնեն Անաստաս Միկոյանի արձանը, նույնպես կունենա իր իմաստը, ինչու՞, որ [ովհետև] այս մարդը կանխեց, որպեսզի Ամերիկան և Խորհրդային Միությունը միջուկային պատերազմ սանձազերծեն»³¹, «Ես կառաջարկեի նրա արձանը տեղադրել Կարիբյան ծովի կղզիներից որևէ մեկում: Այդպիսով մենք համ Ռուսաստանին կսիրաշահենք, համ էլ Միկոյանին կտեղադրենք նրա համար ավելի հոգեհարազատ վայրում»³², «Եթե 3-րդ

27 *Ռոբերտ Մելքոնյան*, Միկոյանի արձանի տեղը Կոմիտասի անվան այգում է՝ Պանթեոնում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 04.06.2014. – <http://operativ.am/?p=78967> (07.08.2014):

28 *Ruben Mehrabyan*, նկարի մեկնաբանություն PanARMENIAN.Net էջում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 26.05.2014. – https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10152398646244284&set=a.10150326323239284.366885.69355249283&type=1&comment_id=10152398678294284&offset=0&total_comments=46 (07.08.2014):

29 Երևանի փողոցներից, որտեղ սովորաբար կանգնում են մարմնավաճառ կանայք:

30 *Ռոսիկ Մինասևան*, մեկնաբանություն Zohrap Yeganyan-ի ֆեյսբուքյան գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 24.05.2014. – https://www.facebook.com/zohrap.yeganyan/posts/718813854843266?comment_id=718817068176278&offset=0&total_comments=7 (07.08.2014):

31 *Մարինե Խառապյան*, «Երևանում կկանգնեցվի հազարավոր հայերի գնդակահարության հրաման տված հայի արձանը. Դեմոյանը տագնապած է» [Էլեկտրոնային աղբյուր], 30.04.2014. – Առաջին Լրատվական, <http://www.lin.am/1272948.html> (05.08.2014):

32 *Aram Zakiyan*, մեկնաբանություն ֆեյսբուքյան փակ գրառմանը [Էլեկտրոնային

համաշխարհային է կասեցրել, ապա թող Ստրասբուրգում կանգնեցնեն... Ստրասբուրգը լռում է... Իսկ արդյոք կսկսի որևէ մեկը հիշել ու «պրիզնատ» գալ, որ նա 3-րդ համաշխարհային է կասեցրել...»³³:

Արձանի տեղադրման վայրերի մյուս խումբը (Ալթայ, Ռուսաստան, Ադրբեջան, Թուրքիա) պայմանավորված են Միկոյանի մասին ի հայտ եկած նոր փաստերով. «Նրա արձանը պետք է Ալթայում կանգնեցվի, հունիսի 14-ին³⁴ էլ կազմակերպվի բացման արարողությունը»³⁵, «Էս ազգի դավաճանի արձանը թող Թուրքիայում կանգնեցնեն իրենց արձանի հետ»³⁶, «Եթե միայն երրորդ համաշխարհայինը կանխելու համար է արձան կանգնեցնում, թող Ռուսաստան կամ Ադրբեջան արձան կանգնեցնեն ու մեր ավագանու անդամներն էլ գնան ծաղիկ դնեն ու այդպես իրենց հարգանքի տուրքը մատուցեն, ոնց կարդում ենք պատմությունը նրանց ավելի շատ օգուտ է տվել»³⁷: Հաջորդ մեկնաբանությունում, որպես տեղադրման վայր, նշվում է Արցախը. այս պարագայում ոչ թե արձանն է տարածքի համար, այլ՝ տարածքն է արձանի համար դառնում սուրբեկտ («հիշողության վայր»): «Եթե արձանը ու մարդը նույնականացվում են մեզանում, ապա Միկոյանի արձանը ՊԵՏՔ է տեղադրվի... պետք է տեղադրվի Արցախում, որ նա տեսնի, որ այդ մասով իր մոտ ամեն ինչ չէ, որ ստացվել է»³⁸:

Արձանի տեղադրման վայրերի մասին մի ամբողջ շարք կապված են ռուսական թեմայի հետ: Մի դեպքում դա պայմանավորված է Միկոյանի Ռուսաստանում գործելու և այդ երկրին ծառայելու հետ (ի միջի այլոց,

---

աղբյուր], 04.05.2014. – www.facebook.com, <http://link.ac/3zYj4> (07.08.2014):

33 *Mher Ghalechyan*, մեկնաբանություն Hranush Kharatyan-ի ֆեյսբուքյան գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 05.05.2014. – https://www.facebook.com/hranush.kharatyan/posts/319807974838152?comment_id=319823048169978&offset=100&total_comments=137 (07.08.2014):

34 Բոնադատվածների հիշատակի օրն է Հայաստանում:

35 *Mher Ghalechyan*, մեկնաբանություն Hranush Kharatyan-ի ֆեյսբուքյան գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 05.05.2014. – https://www.facebook.com/hranush.kharatyan/posts/319807974838152?comment_id=319823048169978&offset=100&total_comments=137 (07.08.2014):

36 *Sarkis Agasarkisian*, մեկնաբանություն Zara Hovhannisyani-ի ֆեյսբուքյան գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 01.02.2014. – www.facebook.com, <http://link.ac/3zYu3> (07.08.2014):

37 *Para Karapetian*, մեկնաբանություն ֆեյսբուքյան փակ գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 04.05.2014. – www.facebook.com <http://link.ac/3EFZ9> (09.08.2014):

38 *Bagrat M.Harutyunyan*, գրառում հեղինակի ֆեյսբուքյան էջում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 28.05.2014. – <https://www.facebook.com/bagrat.harutyunyan/posts/10203715035057265?fref=nf> (07.08.2014):

որոշ մեկնաբանություններում Ռուսաստանը ասոցացվում է ԽՍՀՄ-ի հետ)։ «Չկա ԽՍՀՄ-ը, որին նա ծառայել է, թող արձանը Մոսկվայում դնեն...»³⁹, «Միկոյանի արձանը կարող են Ռուսաստանում դնել, նա ավելի շատ այդ երկրին է ծառայել⁴⁰», մի այլ դեպքում Ռուսաստանում արձանի տեղայնացման հանգամանքը պայմանավորվում է Ռուսաստանի հայ համայնքի կողմից արձանի տեղադրման գաղափարին աջակցելու հետ. «Էդ ակադեմիկոսներն ու հայտնի մարդիկ թող դիմեն Մոսկվայի քաղաքապետին, որ Միկոյանի արձանը Մոսկվայում տնկեցնենին, ոչ թե Երևանում»⁴¹։

Առհասարակ, Միկոյանի արձանի տեղադրման բանավեճը արագ մտավ Հայաստանի՝ Եվրասիական տնտեսական միությանը անդամակցելու թեմայի մեջ, որի մասին Սերժ Սարգսյանի միանձնյա որոշումը միանշանակ չէր ընդունվել Հայաստանում։ Հետևապես, ռուս պետական պաշտոնյա Վլադիմիր Միկոյանի նախաձեռնությունը պաշտպանող Սերժ Սարգսյանի կուսակցության «կողմ» լինելը դարձավ Ռուսաստանի կողմից Հայաստանը գաղութացնելու քննարկումների մաս⁴²։ Այս համատեքստում արտահայտվում է արձանի տեղայնացման նման տարբերակ. «Միկոյանի արձանը, Բերիայի ծառուղին, Մոլոտովի ցայտադրյուրը՝ Պոտինի անվան հրապարակում»⁴³։

Մոսկվայում արձանի տեղադրելու գաղափարի վիզուալիզացիայի մի դրվագ էլ պայմանավորված է արձանի՝ ձուլարանից անհետացմամբ։ Որոշումից մոտ մեկ ամիս անց հաղորդվեց, որ արձանը «Կոազի պարկի» ձուլարանից (նկ. 6), որտեղ ընթանում էին արձանի ձուլման աշխատանքները, անհետացել է։

39 Mher Ghalechyan, մեկնաբանություն Hranush Kharatyan-ի ֆեյսբուքյան գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 05.05.2014. – www.facebook.com <http://link.ac/3EG05> (09.08.2014)։

40 Panorama.am, Գրող. Միկոյանի արձանը կարող են Ռուսաստանում դնել, նա ավելի շատ այդ երկրին է ծառայել [Էլեկտրոնային աղբյուր], 10.06.2014. – <http://www.panorama.am/am/society/2014/06/10/m-ter-gulanyan/> (09.08.2014)։

41 *Armen Nadryan*, մեկնաբանություն ֆեյսբուքյան փակ գրառմանը [Էլեկտրոնային աղբյուր], 09.05.2014. – www.facebook.com, <http://link.ac/3EG54> (09.08.2014)։

42 Шагоян Г., Ставить ли памятник Анастасу Микояну? (Опыт «социальной лustrации» в Армении). – Реабилитация и память: отношение к жертвам советских политических репрессий в странах бывшего СССР. М.: «Мемориал»-«Звенья», 2016, с. 127–151.

43 *Գառնիկ Գևորգյան*, Միկոյանի արձանը, Բերիայի ծառուղին, Մոլոտովի ցայտադրյուրը՝ Պոտինի անվան հրապարակում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 06.05.2014. – 168hours news and analysis, <http://168.am/2014/05/06/361832.html> (09.05.2014)։

«Ո՞րտեղ է կորել արձանը» հարցին ի պատասխան, սկսեցին տարբեր վարկածներ շրջանառվել, որոնցից մեկը նման մի գրությանը նկարն էր (նկ. 7). «Շտապ. Միկոյանի արձանը Մոսկվայում է...»⁴⁴, որին ի պատասխան նման մի մեկնաբանություն կար. «ճիշտ տեղում, ճիշտ ժամանակ»⁴⁵:

Նկ. 6. Նախատեսվող բրոնզաձույլ արձանը Երևանի «Կոսպի պարկի» ձուլարանում, 28.05.2014, արձանի ձուլման աշխատանքների հետևող քանդակագործ՝ Գագիկ Ստեփանյան, տեսանյութը տեսն <http://www.azatutyun.am/media/video/25401438.html> (01.08.2014):

Նկ. 7. «Շտապ. Միկոյանի արձանը Մոսկվայում է...». տեսն <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10201441815722388&set=gm.567695240017029&type=1> (01.08.2014):

Այսպիսով, միայն արձանի տեղադրման վայրով պայմանավորված դիսկուրսը թույլ է տալիս տեսնել մերօրյա Հայաստանի «հիշողության

44 Vahe Budumyan. հեղինակի տեղադրած նկարը Armenia Total(itar)is խմբում [Էլեկտրոնային աղբյուր], 31.05.2014. – <https://www.facebook.com/groups/402824203170801/permalink/567695240017029/> (09.05.2014):

45 ArmLur, Ո՞վ է պատասխանատու անհետացման համար [Էլեկտրոնային աղբյուր], 30.05.2014. – <http://armlur.am/175417/> (09.08.2014):

վայրերը» բացահայտող սոցիալական դիրքորոշումների լայն տարրա-
պատկերը:

ЛОКАЛИЗАЦИЯ ПАМЯТНИКА АНАСТАСУ МИКОЯНУ КАК «МЕСТО ПАМЯТИ»

Асмик Князян

Резюме

Решение совета старейшин муниципалитета Еревана от 30 апреля 2014 года касалось установления в центре Еревана памятника политическому деятелю советского периода Анастасу Микояну. В бурных общественных дискуссиях, развернувшихся по этому поводу, высказывались мнения о целесообразных или нецелесообразных местах установления памятника. Данная статья – анализ общественного дискурса, возникшего вокруг локализации памятника. В рамках исследования сделана попытка прояснить вопрос, как публичный дискурс вокруг локализации памятника и связи коммуникативной памяти выражают и вырисовывают новую реальность (открывшиеся для общества новые факты о деятельности Анастаса Микояна), а также показать, как предложенные конкретные места связаны с «местами памяти» в рамках теории Пьера Нора, как вопрос о локализации памятника непосредственным образом обосновывается аргументами «за» и «против», в том числе, затрагивая вопрос о том, кто именно приводит эти аргументы.

Ключевые слова: Анастас Микоян, памятник Микояну, Владимир Микоян, письмо Ежова, Катынь, Иркутск 4000, места памяти, локализация памятника.

THE LOCALIZATION OF THE MONUMENT OF ANASTAS MIKOYAN AS A “PLACE OF MEMORY”

Hasmik Knyazyan

Summary

Yerevan city council resolution of 30 April 2014 was about the erection of a monument to Soviet statesman Anastas Mikoyan in the center of Yerevan. During the stormy fervent public debates around the erection of the monument opinions were heard about where it would be advisable or not advisable to erect the monument. This article is a study of the public discourse on the placement of the monument. Within the research, we attempt to clarify issues on the public discourse about the placement of the monument and the way of expressing and describing this new reality (that is, the emergence of new facts on the Anastas Mikoyan's activities), thought the communicative memory connections provided by the discourse. We also try to demonstrate how the proposed specific locals of placement connect with “memory of places” within Pierr Nora's theoretical

framework, how the placement of the monument directly indicates and substantiated the arguments “pros” and “cons,” while at the same time touching upon a subject who provides arguments.

Key words: Anastas Mikoyan, statue to Mikoyan, Vladimir Mikoyan, Yezhov’s letter, Katyn, Irkutsk 4000, Realms of Memory, placement of a monument.

